विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर

(स्वायत्त)

इतिहास विभाग

(स्वायत्त) कोल्हापूर

सूचना

दि. १५ ऑक्टोबर २०२२

महाविद्यालयातील इतिहास विभागाच्या बी. ए. भाग ३ च्या सर्व विद्यार्थी व विद्यार्थिनींना सूचित करण्यात येते की, शुक्रवार, दि. २५ नोव्हेंबर २०२२ रोजी सकाळी ठीक ८.२० वा. "मुघल भारताचा इतिहास" या पेपरवर ओपन बुक टेस्ट आयोजित केली जाणार आहे. तरी सर्व विद्यार्थ्यांनी टेस्टसाठी तयारीनिशी उपस्थित रहावे.सदरची टेस्ट एकदाच होणार असल्यामुळे सर्व विद्यार्थ्यांची उपस्थिती अनिवार्य आहे अन्यथा होणाऱ्या शैक्षणिक नुकसानीस महाविद्यालय जबाबदार राहणार नाही याची कृपया सर्वांनी नोंद घ्यावी.

प्रा.अश्विनी खवळे

प्रा. नम्रता ढाळे

डॉ. एस. आर. कट्टीमनी
विभाग प्रमुख,
इतिहास विभाग,
विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

10/10 [signature]

" ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार "
–शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT	Signature of Supervisor	
Suppliment No. : 1	Subject :	
Roll No. :	Test / Tutorial No. :	
Class :	Div. :	

नाव : कु. समृद्धी रमेश माने

वर्ग : B. A III year (History)

रोल नं :- 4913

दिनांक :- २५ नोव्हेंबर २०२२

पेपर क्र. ७ मुघलकालीन भारताचा इतिहास

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

प्र. १ मुघलकालीन केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेचे मूल्यमापन करा.

प्रस्तावना

मुघल सत्तेची स्थापना बाबराने केली. तर त्याम साम्राज्याचे स्वरूप देण्याचा प्रयत्न अकबराने केला. भिन्न वंश, भिन्न धर्म असतानाही दुसऱ्या देशामध्ये राज्य करण्याचा अधिकार प्राप्त करता येतो. हा विचार अकबराने प्रत्यक्षात आणला. १५ ऑक्टोबर, १५४२ मध्ये अमरकोट येथे जन्मलेल्या अकबरास हुमायूनच्या अपघाती मृत्यूमुळे वयाच्या १३ व्या वर्षी १४ फेब्रुवारी, १५५६ मध्ये राज्याभिषेक केला. बैरमखान यांच्या मार्गदर्शनाखाली अकबराची यशस्वी वाटचाल सुरु झाली. पुढे अकबराने इ.स. १६५६ मध्ये पानिपतच्या दुसऱ्या युद्धात हेमूचा पराभव केला. व दिल्लीवर आपले वर्चस्व निर्माण केले. अकबराचे साम्राज्य बंगालपासून काबूल - कंदहारपर्यंत तर हिमालयापासून दक्षिणेकडे गोदावरीपर्यंत विस्तारले होते. अकबराने निर्माण केलेली प्रशासन व्यवस्था मुघल कालखंडाच्या अखेरपर्यंत टिकून राहिली.

मुघल प्रशासन व्यवस्था

सम्राट अकबराच्या मध्यवर्ती प्रशासन व्यवस्थेचे ५ प्रमुख विभाग होते.

१) केंद्रीय मध्यवर्ती प्रशासन
२) प्रांतीय प्रशासन
३) जिल्हा (सरकार) प्रशासन
४) तालुका (परगणा) प्रशासन
५) ग्राम प्रशासन

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

केंद्रीय मध्यवर्ती प्रशासन

१) सम्राट

सम्राट अकबर
(जलाल-उद्दीन मोहम्मद अकबर)

मुघल सम्राटाच्या हाती राज्याची सर्व सत्ता एकवटलेली होती. त्यांच्या सत्तेवर कोणाचाही अंकुश नव्हता. राजाकडे लष्करी मुलकी व न्यायविषयक अधिकार एकवटले होते. सम्राटाने कुराणाचे उल्लंघन केल्यास त्यास पदच्युत करण्याचा अधिकार उलेमांना होता. अकबराने तर उलेमांकडे असणारे सर्वोच्च धार्मिक अधिकार आपणाकडे एकवटले स्वतःला मुस्लिमांचा आध्यात्मिक गुरु म्हणून घोषणा केली. साम्राज्यातील उच्चपदस्थ अधिकारी, मंत्री यांच्या नेमणुका स्वतः सम्राट करत असे. सिंहाची शिकार करणे, हत्तीच्या झुंजीचा हुकुम देणे, दर शुक्रवारी पालखीमधून जामा मशिदीत जाऊन प्रार्थना करणे, सुवर्णतुला करणे इत्यादी अधिकार केवळ सम्राटाकडे एकवटले होते. मुघलसम्राट दर्शनीय मंझिल किंवा हुजूर महलमधून सकाळी आपल्या प्रजेला दर्शन देत. या जागेस 'झरोका-ए-दर्शन' किंवा सलामीचा सज्जा असे म्हटले जाई. बादशहाचे दर्शन होताच जमिनीला डोके किंवा हात टेकून कुर्निसात करत असत. दरबारी कामकाज न्यायनिवाडे मध्ये [illegible] दिवसभर व्यस्त असे.

VIVEKANAND COLLEGE
ESTD. JUNE 1964
KOLHAPUR-416003

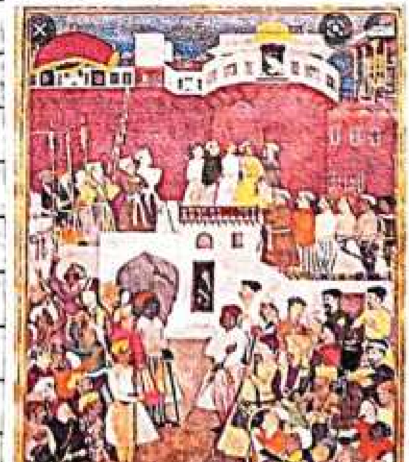

'झरोका-ए-दर्शन'

२) मंत्री व मंत्रालये :

सम्राट राज्यकारभाराच्या सोईसाठी अनेक मंत्र्यांची नियुक्ती करत असत. नित्याच्या कामाबाबत मंत्र्यांना स्वातंत्र्य दिले होते. मंत्री राजाला सल्ला देत असत. परंतु हा सल्ला राजावर बंधनकारक नसे. मंत्र्यांची संख्या ४ ते ८ पर्यंत असे.

३) प्रधानमंत्री किंवा वजीर :

बैरामखान
(अकबराचा वजीर)

प्रशासनाचा प्रमुख म्हणून वजिराला कामगिरी पाहावी लागेल. सम्राटाला सल्ला देण्याचे काम तो करत असे. तसेच सम्राट व मंत्री यांच्यामधील दुवा म्हणून वजिराला काम करावे लागे. त्याच्याकडे अर्थविभाग असल्यामुळे त्यास दिवाण असेही म्हणतात. बैरामखानने अकबराचा 'दिवाण' (वजीर) म्हणून कामगिरी पार पाडली. वजिरास सम्राटाच्या अनुपस्थितीत राज्यकारभार पाहावा लागे. सैन्य अधिकाऱ्यांची नियुक्ती व बढती देण्याचे काम, राज्याच्या जमाखर्चावर नियंत्रण ठेवण्याचे काम व महसूल वसुली संबंधीच्या बाबतचे निर्णय इत्यादी कामे वजीरास पार पाडावी लागत.

VIVEKANAND COLLEGE
ESTD. JUNE 1964
KOLHAPUR-416003

" ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार "
-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे
Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Suppliment No. :	Signature of Supervisor
Roll No. :	Subject :
Class :	Test / Tutorial No. :
	Div. :

२) दिवाण (अर्थमंत्री)

राजा तोरडमल
(अकबराचा दिवाण)

दिवाण हा वजिरानंतर महत्त्वपूर्ण मंत्री होय. अकबराच्या काळात राजा तोरडमल हा कार्यक्षम अर्थमंत्री झाला. अकबराने वजिराचे अधिकार कमी केले व अर्थखात्याची जबाबदारी दिवाण या स्वतंत्र मंत्र्याकडे सुपूर्द केली. अर्थमंत्र्याला जमाखर्चाचा कारभार पार पाहावा लागे. अर्थखात्याच्या व्यापामुळे दिवाण आपणास साहाय्यक दिवाणांची नियुक्ती करत असे. दिवाण-इ-खालसा शाहीव जमिनींची महसूल व्यवस्था पाहत असे. दिवाण-इ-जहांगिर बक्षिसाहाबल देण्यात आलेल्या जमिनींची महसूल व्यवस्था पाहत असे. तसेच साहिब-इ-तावजी या अधिकाऱ्याकडे लष्करी लेखा परीक्षणाचे काम होते. तर दिवाण-इ-वायूहत

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

याच्याकडे कारखान्यांचा लेखा परीक्षणाचे काम होते. या खात्याचा कारभार पार पाडण्यासाठी कर्मचारी वर्गाची नियुक्ती केली जात असे. या महत्त्वपूर्ण खात्याच्या कारभारामध्ये स्वतः अकबर जातीनिशी लक्ष घालत असे.

३) मीर बक्षी (युद्ध मंत्री)

लष्करासंबंधीचे सर्व कामकाज मीर बक्षी यास पार पाडावे लागे. साम्राज्यवादावर दिलेला भर राज्यांतर्गत बंडखोरी यामुळे त्या खात्यास सतत दक्ष राहावे लागे. सैन्यमंत्री म्हणून अनेक कामे पार पाडावी लागत. ती याप्रमाणे -

१) राज्यातील सर्व मुलकी व लष्करी अधिकाऱ्यांची दर्जा, पगार व नाव याबाबत नोंद ठेवणे.

२) सैन्याच्या पगारवाटपाचे काम पार पाडणे.

३) लष्करी मोहीमांचे नियोजन करणे.

४) राजवाड्याच्या संरक्षणाची जबाबदारी मीर बक्षीकडे असे.

५) राजाला लष्करीसंबंधी माहिती देणे

६) राज्यात गुप्तहेरांच्या नेमणुका करणे, बातमीदार नेमणे.

७) लष्करभरती, प्रशिक्षण, युद्ध साहित्य याबाबतची कामगिरी पार पाडावी लागे.

८) मीर बक्षीला अनेक साहाय्यक नेमणुकीचा अधिकार होता.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

३) मनसबदारांच्या घोडदळांची संख्या मीर बक्षी ठरवित असे. मनसबदारांकडे असणाऱ्या डाग देण्याची जबाबदारी मनसबदारांची असे.

४) सद्र - इ - सदर (धर्मदाय मंत्री)

धर्मदाय विभागाचा हा प्रमुख होय. विविध प्रकारची धार्मिक कार्ये त्यास पार पाडावी लागत होती. त्याच्या कामाचे स्वरुप खालीलप्रमाणे होते.

१) राजाला धार्मिक बाबतीत सल्ला देण्याचे काम धर्मदाय मंत्र्यास करावे लागे.

२) राजातर्फे दानधर्म करण्याचा अधिकार धर्मदाय मंत्र्यास होता.

३) कुराणामधील आज्ञांचे राज व प्रजाजन पालन होते की नाही हे पाहणे.

४) इस्लाम धर्म व कायदा यांनुसार चालना मिळेल हे पाहणे

५) प्रांतिक व स्थानिक धर्माधिकाऱ्यांच्या नेमणुका करणे.

६) मशीद व धार्मिक तीर्थक्षेत्रांची व्यवस्था पाहणे

७) इस्लामच्या धार्मिक संस्थांना मदत करणे

८) कलावंत व विद्वानांना आर्थिक मदत करणे

९) सम्राटाचे निर्णय धर्मतत्वाविरुद्ध जाणार नाहीत याची काळजी घेणे.

१०) धार्मिक कार्य पार पाडण्यासाठी राजाकडून जमीन व देणगी यांच्या हिशेब ठेवणे.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

५) काजी - उल - कजात (न्यायमंत्री)

राज्याचा सर्वोच्च न्यायाधीश हा सम्राटच असे. सम्राटानंतरचा न्यायखात्याचा प्रमुख म्हणून न्यायमंत्र्यास काम पहावे लागे. प्रांत, जिल्हा व नगर काजींच्या नियुक्तीचे अधिकार यांचेकडे होते. एखाद्या व्यक्तीस साधा अर्ज करुन न्याय मागण्याची तरतूद मुघल काळात होती. तरीही न्यायव्यवस्था निष्पक्षपाती नव्हती असे Mughal Administration या ग्रंथात जदुनाथ सरकारने म्हटले आहे.

६) दरोगा - ए - डाकचौकी (पत्रव्यवहार व गुप्तहेर प्रमुख)

या खात्याच्या प्रमुखास गुप्तहेरांच्या नेमणूका करुन राज्यकारभाराची व शत्रूच्या गोटातील माहिती त्यांच्याकडून मिळवून ती राजास सादर करावी लागे. मध्ययुगीन कालखंडामध्ये गुप्तहेर विभागास अतिशय महत्त्वपूर्ण स्थान प्राप्त झाले होते.

७) मीर आतीष (तोफखाना विभाग प्रमुख)

हा तोफखान्याचा मुख्य अधिकारी होय. संपूर्ण तोफखान्याची व्यवस्था या अधिकाऱ्यास पार पाडावी लागे. तोफा, बंदुका, दारुगोळा यांची निर्मिती करणे, महत्त्वपूर्ण किल्ल्यांवर तोफांची व्यवस्था ठेवणे इ. कामे पार पाडावी लागे.

८) खान - ए - सामा (सम्राटाचा खाजगी चिटणीस)

सम्राटाचा खाजगी चिटणीस म्हणून त्यास कामगिरी पार पाडावी लागे. राजगृहाची व्यवस्था पाहणे, सम्राट व त्यांचे राजकुटुंब, जनानखाना यांना लागणारी वस्त्रभूषणे यांची व्यवस्था करणे, सम्राटाच्या भोजनाची व्यवस्था ठेवणे इ. कामे चिटणिसास करावी लागे.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

" ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार "
-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor	

Suppliment No. :

Roll No. :

Class :

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

९) मुघलांच्या मध्यवर्ती प्रशासनातील इतर अधिकारी व त्यांचे कार्य

पद	कामे
१) मुहतसिब	जनतेचा सदाचार निरीक्षक म्हणून काम
२) मीर-इ-तोजिह	सैन्याबाबतच्या खर्चाचा हिशेब ठेवणे.
३) दिवाण-इ-खालसा	राखीव जमिनींची महसूल व्यवस्था ठेवणे.
४) दिवाण-इ-जहांगीर	बक्षीसपात्र जमिनींची महसूल पाहणे
५) मीर-इ-बर	जंगलाची व्यवस्था ठेवणे.
६) मीर-इ-बहर	लढाऊ व व्यापारी जहाजांच्या निर्मितीचे काम पाहणे
७) मीर-इ-मश्रीफ	उत्पन्न व खर्च यांच्या नोंदी ठेवणे.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR

अकबराच्या केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेमध्ये अनेक लहान - लहान विभाग होते. ते प्रशासनास मुख्य खात्यास साहाय्य करत होते. मात्र त्यांचे दुय्यम स्वरूपाचे होते. याबाबत डॉ. जदुनाथ सरकार म्हणतात की, 'वजीर अथवा दिवाण वगळल्यास बाकीच्या केंद्रीय मंत्र्यांचा दर्जा फारच खालचा असल्याने त्यांना मंत्री म्हणण्यापेक्षा सम्राटाचे सचिव म्हणणे अधिक योग्य होईल.'

सम्राट अकबराने आपली उत्कृष्ट राज्यकारभार यंत्रणा उभी करण्याचा प्रयत्न केला. प्रत्येक खात्याच्या कारभार पाहण्यासाठी कुशल प्रशासकांची नियुक्ती केली. इ. स. १५८३ मध्ये सम्राट अकबराने निर्माण केलेला मध्यवर्ती राज्यकारभारातील महत्त्वाचे अधिकारी पुढीलप्रमाणे

राजा बिरबल
१) मुलकी न्याय खाते

सुलतान ख्वाजा
तनखा व धर्मादाय खाते

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

राजपुत्र सलीम
फौजदारी खटल्यांचा निवाडा

झैनखान कोका
वस्तूंच्या किंमतीवर नियंत्रण

शरीफखान
बेवारस मालमत्तेची व्यवस्था

राजपुत्र मुराद
बादशाही छावणीच्या जागा

तर नौरंगखान, तोरडमल, दानियल यांच्याकडे अनुक्रमे बांधकाम, कृषी, धर्मविषयक खाते होते.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

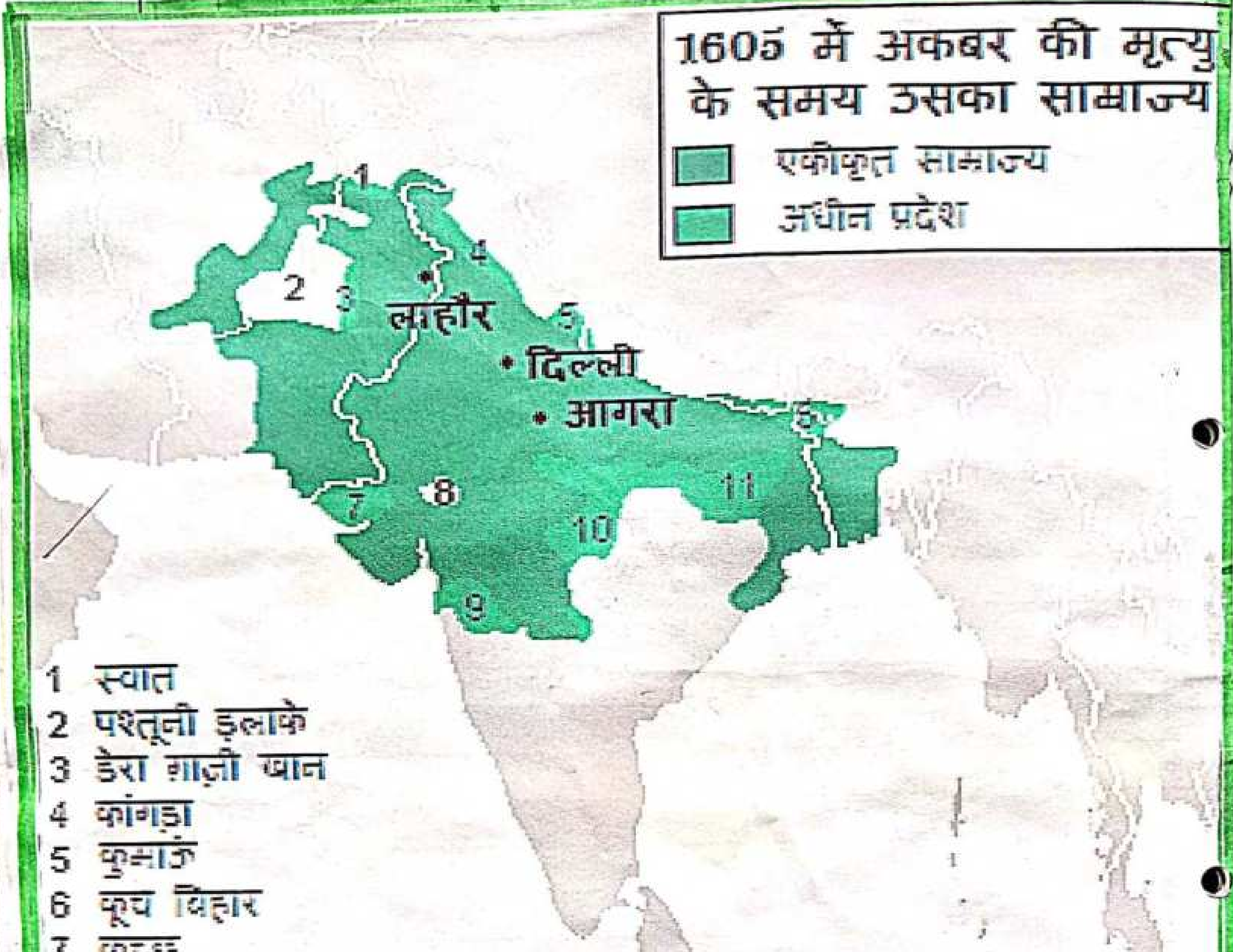

सम्राट अकबराच्या मृत्यूवेळी त्याचे साम्राज्य १६०५

10/10

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

(5)

10/10

"ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार"
—शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Name :- अभिजीत कृष्णात कुंभार	Signature of Supervisor
Suppliment No. : semister V	Subject : मुघल भारताचा इतिहास
Roll No. : 4890	Test / Tutorial No. : (पेपर क्र. 07)
Class : T.Y.B.A.	Div. :

प्र 1. मुघलकालीन केंद्रिय प्रशासन व्यवस्थेचे मूल्यमापन करा.

⇒ प्रस्तावना :-

मुघल काळात प्रशासन व्यवस्थित चालवण्यासाठी त्याचे वेगवेगळे विभाग केले गेले. त्या विभागामार्फत आणि त्या विभागांच्या प्रमुखांमार्फत मुघलकालीन प्रशासन व्यवस्था चालवली जात होती. सम्राट अकबराच्या मध्यवर्ती प्रशासन व्यवस्थेचे 5 प्रमुख विभाग होते ते पुढीलप्रमाणे

1) केंद्रिय मध्यवर्ती प्रशासन
2) प्रांतिय प्रशासन
3) जिल्हा (सरकार) प्रशासन
4) तालुका (परगणा) प्रशासन
5) ग्राम प्रशासन

वरील विभागांपैकी केंद्रिय मध्यवर्ती प्रशासन व्यवस्थेची सविस्तर माहिती आपण पाहणार आहोत ती खालीलप्रमाणे :-

• केंद्रिय मध्यवर्ती प्रशासन :-

मुघलकालीन केंद्रिय प्रशासन व्यवस्था ही दोन प्रमुख विभागात विभाग

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR

लेली दिसून येते ते खालिलप्रमाणे :-

* केंद्रिय प्रशासन व्यवस्था *

(I) सम्राट (II) मंत्री वं मंत्रालये.

(I) सम्राट :-

① मुघल सम्राटाच्या हाती राज्याची सर्व सत्ता एकवटलेली होती. राजाकडे लष्करी, मुलकी व न्यायविषयक अधिकार होते.

② अकबराने तर सर्वोच्च धार्मिक अधिकार स्वतःकडे घेतले.

③ साम्राज्यातील उच्चपदस्थ अधिकारी, मंत्री यांच्या नेमणुका स्वतः सम्राट करत असे. सम्राट शिवाय हा अधिकार इतर कोणालाही नव्हता.

④ सिंहाची शिकार करणे, हत्तीच्या झुंजीचा हुकूम देणे, दर शुक्रवारी पालखीमधून जामा मशिदीत जाऊन प्रार्थना करणे, सुवर्णतुला करणे इ. अधिकार सम्राटाकडे होते.

(II) मंत्री व मंत्रालये :-

सम्राट राज्यकारभाराच्या सोईसाठी अनेक मंत्र्यांची नियुक्ती करत असे. मंत्री राजाला सल्ला देत पण तो सल्ला राजावर बंधनकारक नसे. मुघल कालीन महत्त्वाची मंत्री पदे व त्याचे कार्य पुढील-प्रमाणे सांगता येईल.

1. प्रधानमंत्री किंवा वजीर :-

① प्रशासनाचा प्रमुख म्हणून वजिराला कामगिरी पार पाडावी लागत असे. तो सम्राट व मंत्री यातील दुवा म्हणून कार्य करत असे.

② त्याच्याकडे अर्थविभाग असल्यामुळे त्यास दिवाण असेही म्हणत.

③ सम्राटाच्या अनुपस्थितीत राज्यकारभार पाहणे, सैन्य अधिकाऱ्यांची नियुक्ती व बढती देण्याचे कामे

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964

राज्याच्या जमाखर्चावर नियंत्रण ठेवणे, महसूलवसूली संबंधीचे निर्णय देणे इ. महत्त्वाची कामे तो करत असे.
(4) बैरामखानाने अकबराचा दिवाण (वजीर) म्हणून काम केले.

2. दिवाण (अर्थमंत्री):-

(1) दिवाण हा वजीरानंतरचा महत्त्वपूर्ण मंत्री होय. त्याला राज्याच्या जमाखर्चाचा कारभार पाहावा लागे.
(2) राज्याच्या महसूलाबाबत अनेक कायदे त्यास तयार करावे लागत. दिवाण आपणास साहाय्यक दिवाणाची नियुक्ती करत असे. त्यांना दिवाण-इ-खालसा व दिवाण-इ-जहागिर असे म्हणत.
(3) त्याचबरोबर साहिब-इ-तौजी, दिवाण-इ-बायुतात इ. अन्तर पदे अस्तित्वात होती. अर्थखात्याला राज्याचा खजिना, जमाखर्च, जमीन महसूल, शेती विकास इ. कामे पार पाडावी लागत.

3. मीर बक्षी (युद्ध मंत्री):-

(1) मीर बक्षी म्हणजेच सैन्य मंत्री होय. त्याला पुढील प्रमाणे कामे पार पाडावी लागत.
(i) सर्व मुलकी व लष्करी अधिकाऱ्यांची दर्जा, पगार व नाव याबाबतची नोंद ठेवणे.
(ii) लष्करी मोहिमांचे नियोजन करणे. राज्यात गुप्तहेराच्या नेमणुका करणे.
(iii) राजाला लष्करासंबंधी माहिती देणे, राजवाड्याच्या संरक्षणाची जबाबदारी मीर बक्षीकडे असे.
(iv) लष्करभरती, प्रशिक्षण, युद्ध साहित्य बाबतची कामगिरी मीरबक्षी पार पाडत असे.
(v) मीर बक्षीला अनेक सहाय्यक नेमणुकीचा अधिकार होता.

4. सद्र-इ-सदर (धर्मदाय मंत्री):-

(1) सद्र-इ-सदर म्हणजे धर्मदाय विभागाचा प्रमुख होय त्यांची कार्ये पुढीलप्रमाणे :-
(i) राजाला धार्मिक बाबतीत सल्ला देणे.
(ii) राजातर्फे दानधर्म करणे, कुराणातील आज्ञांचे पालन इतर लोक करत आहेत की नाही यावर लक्ष देणे.
(iii) इस्लाम धर्म व शिक्षणाला चालना देणे, प्रांतिक व स्थानि

ESTD JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

क. धर्माधिकाऱ्यांच्या नेमणुका करणे, मशीदे व धार्मिक तीर्थ क्षेत्रांची व्यवस्था पाहणे.

iv) इस्लामच्या धार्मिक संस्थाना मदत करणे.

v) राजाचे नियम धर्मविरुद्ध जाणार नाहीत याची काळजी घेणे.

5. काजी - उल - कजात :- (न्यायमंत्री)

① राज्याचा सर्वोच्च न्यायाधीश हा सम्राटच असे. त्याच्या नंतर न्यायखात्याचा प्रमुख काजी-उल-कजात असे.

② प्रांत, जिल्हा व नगर काजींच्या नियुक्तीचे अधिकार याचे कडे होते.

③ इस्लाम कायद्यानुसार धार्मिक खटल्यांची सुनावणी न्यायमंत्री करत होते. एखाद्या व्यक्तीस साधा अर्ज करून न्याय मागण्याची तरतूद मुघल काळात होती.

6. दरोगा - ए - डाकचौकी :- (पत्रव्यवहार व गुप्तहेर प्रमुख)

① या खात्याच्या प्रमुखास गुप्तहेरांच्या नेमणुका करून राज्यकारभाराची व शत्रूच्या गोटातील माहिती त्यांच्या कडून मिळवून ती राजास सादर करावी लागे.

② समाचार लेखकांच्या नियुक्तीचे अधिकार गुप्तहेर विभाग प्रमुखास होते. मध्ययुगीन कालखंडात गुप्तहेर विभागास अतिशय महत्त्वाचे स्थान प्राप्त झाले.

7. मीर आतीष (तोफखाना विभाग प्रमुख) :-

① हा तोफखान्याचा मुख्य अधिकारी होय.

② तोफा, बंदुका, दारुगोळा यांची निर्मिती करणे त्यांची व्यवस्था लावणे, महत्त्वपूर्ण किल्ल्यांवर तोफांची व्यवस्था ठेवणे इ. कामे तोफखाना प्रमुख करत असे.

8. खान - ए - सामा (सम्राटाचा खाजगी चिटणीस) :-

① सम्राटाचा खासगी चिटणीस म्हणून यास कामगिरी पार पाडावी लागे.

② राजमहालाची व्यवस्था पाहणे. सम्राट, राजकुटूंब आणि जनानखाना यांना लागणारी वस्त्राभूषणे यांची व्यवस्था

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

करणे, सम्राटाच्या भोजनाची व्यवस्था ठेवणे इ. कामे चिटणिस करत असे.

व. मुघलांच्या मध्यवर्ती प्रशासनातील इतर अधिकारी व त्यांचे कार्य:-

पद	कामे
1. मुहतसिब	जनतेचा सदाचार निरीक्षक म्हणून काम पाहणे.
2. मीर-इ-तोजिह	सैन्याबाबतच्या खर्चाचा हिशेब ठेवणे.
3. दिवाण-इ-खालसा	राखीव जमिनीची महसूल व्यवस्था ठेवणे.
4. दिवाण-इ-जहांगीर	बक्षिसपात्र जमिनींची महसूल व्यवस्था पाहणे.
5. मीर-इ-बर	जंगलाची व्यवस्था ठेवणे.
6. मीर-इ-बहर	लढाऊ व व्यापारी जहाजांच्या निर्मितीचे काम पाहणे.
7. मीर-इ-मश्रिफ	उत्पन्न व खर्च यांच्या नोंदी ठेवणे.

समारोप :-

अशा प्रकारे मुघलकालीन केंद्रिय मध्यवर्ती प्रशासन व्यवस्थेची रचना होती. सम्राट अकबराने आपली उत्कृष्ट राज्यकारभार यंत्रणा उभी करण्याचा प्रयत्न केला. प्रत्येक खात्याचा कारभार पाहण्यासाठी कुशल प्रशासकाची नियुक्ती केली. अकबराच्या प्रशासन व्यवस्थेबद्दल बोलताना डॉ. जदुनाथ सरकार म्हणतात की "वजीर अथवा दिवाण वगळल्यास बाकीच्या केंद्रिय मंत्र्यांचा दर्जा फारच खालचा असल्याने त्यांना मंत्री म्हणण्यापेक्षा सम्राटाचे आदेश अमलात आण-

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

णारे सचिव म्हणणे अधिक योग्य होईल." त्यांच्या या विधानावरून तत्कालीन केंद्रीय सत्तेची माहिती व त्याचे स्थान लक्षात येते.

10/10

VIVEKANAND COLLEGE
ESTD. JUNE 1964
KOLHAPUR-416003

PDhavle — vaishnavi suresh bodake

9/10

" ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार "
–शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT	Signature of Supervisor	
Suppliment No. :	Subject : History paper no. 7	
Roll No. : 4814	Test / Tutorial No. : मुघल भारताचा इतिहास	
Class :	Div. :	

मुघलकालीन केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेचे मूल्यमापन करा.

⇒ 1) केंद्रीय मध्यवर्ती प्रशासन

1) सम्राट :

मुघल सम्राटाच्या हाती राज्याची सर्व सत्ता एकवटलेली होती त्यांच्या सत्तेवर कोणाचाही अंकुश नव्हता. राजाकडे लष्करी, मुलकी व न्यायविषयक अधिकार एकवटले होते. याबाबत जदुनाथ सरकार म्हणतात की,

"Muslim state was essentially a millitary state and depended for its existence on the absolute authority of the monrach, who was also its supreme general

सम्राटाने कुराणाचे उल्लंघन केल्यास त्यास पदच्युत करण्याचा अधिकार उलेमांना होता परंतु मुघल सम्राट आपली शक्तिशाली सत्ता स्थापन करण्यात यशस्वी झाले होते. अकबराने तर उलेमांकडे असणारे सर्वोच्च धार्मिक अधिकार आपणाकडे एकवटले स्वतः ला मुस्लिमांचा आध्यात्मिक गुरू म्हणून घोषणा केली ही परिस्थिती मुघल कालखंडात थोडा फार बदल होऊन टिकून होती

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

२) मंत्री व मंत्रालये :

सम्राट राज्यकारभाराच्या सोयीसाठी अनेक मंत्र्यांची नियुक्ती करत असत विभागाच्या कामाबाबत मंत्र्यांना स्वातंत्र्य दिले होते मंत्री राजाला सल्ला देत असत. परंतु हा सल्ला राजावर बंधनकारक नसे. मंत्री आपले पद टिकविण्यासाठी राजाची मर्जी सांभाळण्यात मग्नमूल असत. मंत्र्यांची संख्या ५ ते ४ पर्यंत असे.

1) प्रधानमंत्री किंवा वजीर :

प्रशासनाच्या प्रमुख म्हणून वजिराला कामगिरी पाहावी लागे. सम्राटाला सल्ला देण्याचे काम तो करत असे तसेच सम्राट व मंत्री यांच्यामधील दुवा म्हणून वजिराला काम करावे लागे. याच्याकडे अर्थविभागाची जबाबदारी असल्यामुळे त्याला दिवाण असे म्हणतात. बैरामखानाने अकबराच्या 'दिवाण' म्हणून कामगिरी पार पाडली. बैरामखानास (वकील) असेही म्हटले जाई. वजिरास सम्राटाच्या अनुपस्थितीत राज्यकारभार पाहावा लागे. सम्राट अल्पवयीन असेल तर वजीरच सम्राटाच्या नावे राज्यकारभार पाहत असे. सर्व अधिकाऱ्यांची नियुक्ती व बदली करण्याचे काम, जमिनीच्या जमाखर्चाविषयी नियंत्रण ठेवण्याचे काम व महसूल वसुली संबंधीच्या बाबतचे निर्णय इत्यादी कामे वजीरास पार पाडावी लागत.

२) दिवाण :

दिवाण हा वजिरानंतरचा महत्त्वपूर्ण मंत्री होय. अकबराच्या काळात राजा तोरडमल हा कार्यक्षम अर्थमंत्री होता. बैरामखान हा वजीर पदाबरोबर अर्थखात्याचा व्यवहार पाहत होता. बैरामखानाच्या अस्तानंतर अकबराने वजिराचे अधिकार कमी केले व अर्थखात्याची जबाबदारी दिवाण या स्वतंत्र मंत्र्याकडे सुपूर्द केली. अर्थमंत्र्याला राज्याच्या जमाखर्चाचा कारभार पार पाडावा लागे. राज्याच्या महसूलबाबत अनेक कायदे नियम तयार करावे लागत. अर्थखात्याच्या व्यापामुळे दिवाण आपणास साहाय्यक दिवाणांची नियुक्ती करत असे. या साहाय्यकांना दिवाण-ए-खालसा व दिवाण-ए-जहागिर असे म्हटले जाई. पैकी दिवाण-ए-खालसा राखीव जमिनीची महसूल व्यवस्था पाहत असे तर दिवाण-ए-जहागिर बक्षिसादाखल देण्यात आलेल्या जमिनीची महसूल व्यवस्था पाहत असे.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD. JUNE 1964

3) मीर बक्षी (मुख्य मंत्री) :

लष्करासंबंधीचे सर्व कामकाज मीर बक्षी यास पार पाडावे लागे. साम्राज्यवादावर दिलेला भर, राज्यांतर्गत बंडखोरी यामुळे या खात्यास सतत दक्ष राहावे लागे. मीर बक्षीला सैन्य मंत्री म्हणून अनेक कामे पार पाडावी लागत

1) राज्यातील सर्व मुलकी व लष्करी अधिकाऱ्यांची दर्जा व पगार, नाव याबाबतची नोंद ठेवणे
2) सैन्याच्या पगारवाटपाचे काम पार पाडणे.
3) लष्करी मोहिमांचे नियोजन करणे.
4) राजाला लष्करासंबंधी माहिती देण्याचे कार्य त्यास पार पाडावे लागे.
5) राजवाड्याच्या संरक्षणाची जबाबदारी मीर बक्षीकडे असे
6) राज्यात हुजऱ्यांच्या नेमणुका करणे ठिकठिकाणी बातमीदार नेमणे याबाबतची कामे मुख्यमंत्र्याला पार पाडावी लागत.

4) सद्‌-उ-सदर :

धर्मदाय विभागाचा हा प्रमुख होय. विविध प्रकारची धार्मिक कार्ये त्यास पार पाडावी लागत होती.

1) राजाला धार्मिक बाबतीत सल्ला देण्याचे काम धर्मदाय मंत्र्यास करावे लागे.
2) राजातर्फे दानधर्म करण्याचा अधिकार धर्मदाय मंत्र्यास होता.
3) कुराणामधील आज्ञांचे राजा व प्रजाजन यांच्याकडून पालन होते की नाही हे पाहणे
4) इस्लाम धर्म व विद्या यांना चालना मिळेल हे पाहणे
5) प्रांतिक व स्थानिक धर्माधिकाऱ्यांच्या नेमणुका करणे
6) मशीद व धार्मिक संस्थांची व्यवस्था पाहणे

5) काझी-उल-कुजात :

राज्याचा सर्वोच्च न्यायाधीश हा सम्राटच असे. सम्राटानंतरचा न्यायखात्याचा प्रमुख म्हणून न्यायमंत्र्याला काम पाहावे लागे. मुघल काळामध्ये न्यायमंत्र्याच्या हाती अनेक अधिकार एकवटले होते. प्रांत, जिल्हा व नगर काझींच्या नियुक्तीचे अधिकार यांच्याकडे होते. तसेच इस्लाम कायद्यानुसार धार्मिक खटल्यांची सुनावणी न्यायमंत्र्याला करावी लागे. एखाद्या व्यक्तीला साधा अर्ज करून न्याय मागण्याची तरतूद मुघल

VIVEKANAND COLLEGE
ESTD. JUNE 1964
KOLHAPUR-416003

कायदात होती. तरीही न्यायव्यवस्था निःपक्षपाती नव्हती असे Mughal Administration या ग्रंथात जदुनाथ सरकार यांनी म्हटले आहे.

6) दरोगा - इ - डाकचौकी :-
या खात्याच्या प्रमुखास गुप्तहेरांच्या नेमणुका करून राज्यकारभाराची व शत्रूच्या गोटातील माहिती आजाकडून मिळवून ती राजास सदर करावी लागे. यासोबत अनेक समाचार लेखकांच्या नियुक्तीचे अधिकार गुप्तहेर विभाग प्रमुखास होते.

7) मीर आतिश :-
हा तोफखान्याचा मुख्य अधिकारी होय. सर्व तोफखान्याची व्यवस्था या अधिकाऱ्यास पार पाडावी लागे. तोफा, बंदुका, दारूगोळा यांची निर्मिती करणे, त्यांची व्यवस्था लावणे, महत्त्वपूर्ण किल्ल्यावर तोफांची व्यवस्था ठेवणे व तोफखान्यासंबंधीची तांत्रिक माहिती या अधिकाऱ्यास पार पाडावी लागत असे.

8) खान - इ - सामा :-
सम्राटाच्या खाजगी चिटणीस म्हणून याला कामगिरी पार पाडावी लागे. राजगृहाची व्यवस्था पाहणे, सम्राट व त्यांचे राजकुटुंब, जनानखाना यांना लागणारी वस्त्रभूषणे यांची व्यवस्था करणे, सम्राटाच्या भोजनाची व्यवस्था ठेवणे, राजकुटुंबाच्या गरजांची पूर्तता करणे इत्यादी कामे या चिटणीसास करावी लागत. हा सतत सम्राटाच्या संपर्कात असल्याने या पदास महत्त्व प्राप्त झाले होते.

9/10

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

9/10 ABchavle

"ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार"
-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor	

Suppliment No. : Semister IV

Roll No. :

Class : T.Y.B.A

Subject : मुघल भारताचा इतिहास

Test / Tutorial No. :

Div. : Name : निकित भिमाजी ठाकरे

प्र. मुघलकालिन केंद्रिय प्रशासन व्यवस्थेचे मुल्यमापन करा.

उत्तर मुघल सत्तेची स्थापना बाबराने केली. तर त्यास साम्राज्याचे स्वरुप देण्याचा प्रयत्न अकबराने केला. आपली अध्यायावत प्रशासकीय यंत्रणा उभी केली. उदार धोरणाचा स्विकार करुन आपली सत्ताही भक्कम पायावर उभी केली सम्राट अकबराच्या मध्यवर्ती प्रशासन व्यवस्थेचे प्रमुख विभाग होते.

1) सम्राट :

मुघल सम्राटाच्या हाती राज्याची सत्ता एकवटली होती राजाकडे लष्करी, मुलकी व न्याय विषयक अधिकार एकवटले होते याबाबत जदुनाथ सरकार म्हणतात, की "Muslim State was essentially a millitary state and depended for its existance on the absolute authority of the monarach on the who was also its Sperme general.

साम्राज्यातील उच्चपदस्थ अधिकारी मंत्री यांच्या नेमणुका सत्ता सम्राट करत असत सम्राटाशिवाय हा अधिकार कोणालाही नव्हता दरबारी कामकाज हाती व अधिकाऱ्याच्या बरोबरी

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

चर्चा, सामान्यजनांचे प्रश्न, न्यायनिवाडे यामध्ये सम्राट दिवसभर व्यस्त असत.

② मंत्री व मंत्रालये :-

सम्राट राज्यकारभारासाठी मोठे काही अनेक मंत्र्यांची नियुक्ती करत असत. त्यांच्या कामाबाबत त्यांना स्वातंत्र्य दिले होते. मंत्री राजाला सल्ला देत असत परंतु तो सल्ला राजावर बंधनकारक नसे. मंत्र्यांची संख्या 5 ते 8 पर्यंत होती.

① प्रधानमंत्री किंवा वजीर :-

प्रशासनाच्या प्रमुख म्हणून वजिराला कामगिरी पहावी लागे. सम्राटाला सल्ला देण्याचे काम करत असे. तसेच सम्राट व मंत्री यांच्यामधील दुवा म्हणून वजिराला काम करावे लागत. असे बैरामखान हा अकबराचा वजिर होता. अन्य अधिकाऱ्यांची नियुक्ती व बदली देण्याचे काम राज्याच्या जमाखर्चावर नियंत्रण ठेवण्याचे काम व महसूल वसुली करणाऱ्यांच्या बाबतचे निर्णय इ. कामे वजिरास पार पाडावी लागत.

② दिवाण (अर्थमंत्री) :-

दिवाण हा वजिराच्या नंतरचा महत्वपूर्ण मंत्री होय. अकबराच्या काळात तोरडमल हा कार्यक्षम अर्थमंत्री होता. अर्थमंत्र्याला राज्याच्या जमाखर्चाचा कारभार पार पाडावा लागे. राज्याच्या महसूलाबाबत अनेक कायदे त्याला करावे लागत.

③ मीरबक्षी (युद्धमंत्री) :-

लष्करी संबंधी सर्व कामे याला पार पाडावी लागे. साम्राज्यावरील हल्ला सर राज्यांतर्गत बंडखोरी यामुळे या खात्यास सतत दक्ष रहावे लागे. मीरबक्षीला सेनापती म्हणून अनेक कामे पार पाडावी लागे. सैन्याच्या पगार वाटपाचे काम पार पाडावे लागत. लष्करी मोहिमांचे नियोजन करणे. राजाला लष्करी सल्ला

VIVEKANAND COLLEGE ESTD JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

माहिती देण्याचे काम, राजवाड्याच्या संरक्षणाची जबाबदारी रक्षणाशिवाय सर्व मुलकी व लष्करी अधि-कार्‍यांची दर्जा, पगार व नाव याबाबतची नोंद ठेवणे असे अनेक कामे पार पाडावी लागत.

(4) सद्र-उस-सुदूर (धर्मादाय मंत्री) :

धर्मादाय प्रमुख हा प्रमुख होय. विविध प्रकारची धार्मिक कार्य त्यास पार पाडावी लागत होती. त्याच्या कामाचे स्वरूप :- (1) राजाला धार्मिक बाबतीत सल्ला देण्याचे काम धर्मादायमंत्र्यास करावे लागत.
(2) रयतेकडून धर्मादाय करण्याचा अधिकार.
(3) इस्लाम धर्म व विद्या यांना चालना मिळणे हे पाहणे.
(4) कलावंत व विद्वानांना आर्थिक मदत करणे
(5) प्रांतिक व स्थानिक धर्माधिकाऱ्यांच्या नेमणुका
(6) इस्लामच्या धार्मिक संस्थांना मदत
(7) मशीद व धार्मिक तीर्थक्षेत्रांची व्यवस्था पाहणे
(8) सम्राटाचे निर्णय धर्मतत्त्वाविरुद्ध जाणार नाहीत याची काळजी घेणे.

(5) काजी-उल-कुजात-(न्यायमंत्री) :-

राज्याच्या सर्वोच्च न्यायाधीश हा सम्राटच असे सम्राटानंतर त्या न्यायखात्याचा प्रमुख म्हणून न्याय मंत्र्याला काम करावे लागत असे. प्रांत, जिल्हा, नगर काजींच्या नियुक्तीचे अधिकार याच्याकडे होते.

(6) दरोगा-इ-डाकचौकी (पत्रव्यवहार व गुप्तहेर विभाग प्रमुख) :-

या खात्याच्या प्रमुखास, गुप्तहेरांच्या नेमणुका करून राज्यकारभाराची व शत्रूच्या गोटा-तील माहिती यांच्याकडून मिळवून ती बादशहास सादर करावी लागत असे.

(7) खान-इ-सामा (सम्राटाच्या खाजगी विभाग)

सम्राटाच्या खाजगी विभागाचा प्रमुख म्हणून याला कामगिरी पार पाडावी लागत असे.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

राज्य गृहाची व्यवस्था पाहणे, बलसार व आज्ञाकुळच अनाणिखान्य यांना भामागारी वस्त्रपूजनी यांची व्यवस्था करणे अभ्यागतांच्या भोजनाची व्यवस्था करणे राजकुटुंबाच्या भारजोदी पूर्तता करणे.

(9) मीर खालीव (तोफखाना विभाग प्रमुख)

हा तोफखाना मुख्यप्रमुख होय संपूर्ण तोफखान्याची व्यवस्था या अधिकाऱ्यास पार पाडावी लागे.

9/10

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

10/10

ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार "
– शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Signature of Supervisor

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class BA-III Div Roll No. 4958
Suppliment Name: Vaishnavi Raghunath Purigosavi Subject History
Test / Tutorial No. मुघल भारताचा इतिहास Paper No - 7

प्र 1. मुघलकालीन केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेचे मुल्यमापन करा.

1. केंद्रिय मध्यवर्ती प्रशासन

1. सम्राट : मुघल सम्राटाच्या हाती राज्याची सर्व सत्ता एकवटलेली होती. त्यांच्या सत्तेवर कोणाचाही अंकुश नव्हता. राजाकडे लष्करी, मुलकी व न्यायविषयक अधिकार एकवटलेले होते. सम्राटाने कुराणाचे उल्लंघन केल्यास त्यास पदच्युत करण्याचा अधिकार उलेमांना होता. अकबराने तर उलेमांकडे असणारे सर्वोच्च धार्मिक अधिकार आपणाकडे एकवटले.

सामाज्यातील उच्चपदस्थ अधिकारी, मंत्री यांच्या नेमणुका स्वतः सम्राट करत असे. सम्राटाशिवाय हा अधिकार इतर कोणासही नव्हता. सिंहाची शिकार करणे, हत्तींच्या झुंजीचा हुकूम देणे, दर शुक्रवारी पालखीमधून जामा मशिदीत जाऊन प्रार्थना करणे, सुवर्णतुला करणे इत्यादी अधिकार केवळ सम्राटाकडे होते. दरबारी कामकाज, मंत्री व अधिकाऱ्यांबरोबरच्या चर्चा, सामान्यजनांचे प्रश्न, न्यायनिवाडे यामध्ये सम्राट दिवसभर व्यस्त असे.

2. मंत्री व मंत्रालये

सम्राट राज्यकारभाराच्या सोईसाठी अनेक मंत्र्यांची नियुक्ती करत. नित्याच्या कामाबाबत मंत्र्यांना स्वातंत्र्य दिले होते. मंत्री राजाला सल्ला देत असत. पण तो सल्ला राजावर बंधनकारक नसे. मंत्री आपले पद टिकवण्यासाठी राजाची मर्जी सांभाळण्यात मगशूल असत. मंत्र्यांची संख्या 4 ते 8 पर्यंत असे.

1. प्रधानमंत्री किंवा वजीर

प्रशासनाचा प्रमुख म्हणून वजिराला कामगिरी पाहावी लागे. सम्राटाला सल्ला देण्याचे काम तो करत. सम्राट व मंत्री यांच्यामधील दुवा म्हणून वजिराला कामे करावे लागे. त्याच्याकडे अर्थविभाग असल्याने त्यास दिवाण असेही म्हणतात.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR

वजिरास सम्राटाच्या अनुपस्थितीत राज्यकारभार पाहावा लागे. सैन्य व अधिकाऱ्यांची नियुक्ती व बढती देण्याचे काम, राज्याच्या जमाखर्चावर नियंत्रण ठेवण्याचे काम व महसुल वसुली संबंधीच्या बाबतचे निर्णय वजीर पार पाडत.

२. दिवाण (अर्थमंत्री)
दिवाण हा वजिरानंतरचा महत्वपूर्ण मंत्री होय. अर्थमंत्र्याला जमाखर्चाचा कारभार पार पाडावा लागे. राज्याच्या महसुलाबाबत अनेक कायदे त्यास तयार करावे लागे. आपणास सहाय्यक - दिवाणाची नियुक्ती करत असे. दिवाण -ए- खालसा राखीव जमिनीची महसुल व्यवस्था तर दिवाण -ए- जहांगीर बक्षिसादाखल जमिनीची व्यवस्था पाहत असे. साहिब -इ- तावजी लष्करी लेखा परीक्षणाचे तर दिवाण- ई -वायूदूत कारखान्यांच्या लेखा परीक्षणाचे काम होते. अर्थखात्याला राज्याचा खजिना, जमाखर्च, जमीन महसुल, शेती विकास कामे पार पाडावी लागे.

३. मीर बक्षी (युद्ध मंत्री)
लष्करासंबधीचे सर्व कामकाज मीर बक्षी यास पार पाडावे लागे. साम्राज्यवाढीवर दिलेला भर, राज्यांतर्गत बंडखोरी यामुळे या खात्यास सतत दक्ष राहावे लागे. मीर बक्षीला सैन्य मंत्री म्हणून काम पार पाडावी लागत. ती पुढीलप्रमाणे.
१. राज्यातील सर्व मुलकी व लष्करी अधिकाऱ्यांची दर्जा, पगार नाव याबाबतची नोंद.
२. सैन्याच्या पगारवाटपाचे काम, लष्करी मोहिमांचे नियोजन, राजवाड्याच्या संरक्षण
३. लष्करी मोहिमांचे नियंत्रण, राजाला लष्करीसंबधीचे माहिती देण्याचे कार्य करणे.
४. राजाला लष्करासंबंधी माहिती देण्याचे कार्य, राज्यात गुप्तहेरांच्या नेमणुका करणे.
५. लष्करी भरती, त्यांचे प्रशिक्षण, युद्ध साहित्य याबाबतची कामगिरी पार पाडावी लागे.

४. सद्र -इ- सदर (धर्मदाय मंत्री)
धर्मदाय विभागाचा हा प्रमुख होय. विविध प्रकारची धार्मिक कार्ये त्यास पार पाडावी लागत. त्याच्या कामाचे स्वरुप पुढीलप्रमाणे
१. राजाला धार्मिक बाबतीत सल्ला देणे, राजातर्फे दानधर्म करणे.
२. इस्लाम धर्म व विद्या यांना चालना, प्रांतिक व स्थानिक धर्मदायांची नेमणूक करणे.
मशीद व धार्मिक तीर्थक्षेत्रांची पाहणी, इस्लाम धार्मिक संस्थांना मदत करणे.
शीलावंत व विद्वानांना आर्थिक मदत करणे.
सम्राटाचे निर्णय धर्मतत्वाविरुध्द जाणार नाहीत याची काळजी घेणे.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR

5. काजी - उल - कजात (न्यायमंत्री)
सम्राटानंतर न्यायखात्याचा प्रमुख म्हणुन न्यायमंत्र्यास काम पाहावे लागे. न्यायमंत्र्याच्या हातात अनेक अधिकार एकवटले होते. प्रांत, जिल्हा व नगर काजींच्या नियुक्तीचे अधिकार यांचेकडे होते. इस्लाम कायद्यानुसार धार्मिक खटल्यांची सुनावणी न्यायमंत्र्यास करावी लागे.

6. दरोगा - ए - डाकचौकी (पत्रव्यवहार व गुप्तहेर विभागप्रमुख)
या खात्याचा प्रमुखास गुप्तहेरांच्या नेमणुका करुन शत्रुकारभाराची व शत्रूच्या गोटातील माहिती त्यांच्याकडुन मिळवुन ती राजास सादर करावी लागे. त्याचबरोबर अनेक समाचार लेखकांच्या नियुक्तीचे अधिकार गुप्तहेर विभाग प्रमुखास होते. मध्ययुगीन कालखंडामध्ये गुप्तहेर विभागास अतिशय महत्वपूर्ण स्थान प्राप्त झाले होते.

7. मीर आतिष (तोफखाना विभाग प्रमुख)
हा तोफखान्याचा मुख्य अधिकारी होय. संपूर्ण तोफखान्याची व्यवस्था या अधिकाऱ्यास पार पाडावी लागे. तोफा, बंदुका, दारुगोळा यांची निर्मिती करणे. त्यांची व्यवस्था लावणे. महत्वपूर्ण किल्ल्यांवर तोफांची व्यवस्था लावणे, महत्वपूर्ण किल्ल्यांवर तोफखान्याबाबतची ताजी माहिती अधिकाऱ्यास पार पाडावी लागे.

8. मुघलांच्या मध्यवर्ती प्रशासनातील इतर अधिकारी व त्यांचे कार्य :

पद	काम
1. मुहतसिब	जनतेच्या सदाचार निरीक्षक म्हणुन काम पाहणे.
2. मीर - इ - तोजिए	सैन्याबाबतच्या खर्चाचा हिशेब ठेवणे.
3. दिवाण - इ - खालसा	राखीव जमिनीची महसुल व्यवस्था ठेवणे.
4. दिवाण - इ - जहांगीर	बक्षीसपात्र जमिनीची महसुल व्यवस्था पाहणे.
5. मीर - इ - बर	जंगलाची व्यवस्था ठेवणे.
6. मीर - इ - बहर	लढाऊ व व्यापारी जहाजांच्या निर्मितीची कामे पाहणे.
7. मीर - इ - मश्रिफ	उत्पन्न व खर्च यांच्या नोंदी ठेवणे.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

९. खान-ए-सामा (सम्राटाच्या खाजगी चिटणीस)
सम्राटाच्या खाजगी चिटणीस म्हणून यास कामगिरी पार पाडावी लागे. राजगृहाची व्यवस्था पाहणे, सम्राट व त्यांचे राजकुटुंब, जनानखाना यांना लागणारी वस्त्रभूषणे यांची व्यवस्था करणे, सम्राटाच्या भोजनाची व्यवस्था ठेवणे, राजकुटुंबाच्या गरजांची पुर्तता करणे इत्यादी कामे या चिटणिसास करावी लागत. हा सतत सम्राटाच्या संपर्कात असल्याने या पदास महत्व प्राप्त झाले होते.

अकबराच्या केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेमध्ये अनेक लहान-लहान विभाग होते. ते प्रशासनास मुख्य खात्यास साहाय्य करत होते. मात्र त्यांचे "महत्व दुय्यम स्वरूपाचे होते. वजीर अथवा दिवाण वगळल्यास बाकीच्या केंद्रीय मंत्र्याचा दर्जा फारच खालसा असल्याने त्यांना मंत्री म्हणण्यापेक्षा सम्राटाचे आदेश अमलात आणणारे सचिव म्हणणं अधिक योग्य होईल" असे डॉ. जदुनाथ सरकार म्हणतात.

सम्राट अकबराने आपली उत्कृष्ट राज्यकारभार यंत्रणा उभी करण्याचा प्रयत्न केला. प्रत्येक खात्यांची कारभार पाहण्यासाठी कुशल प्रशासकांची नियुक्ती केली. इ.स. 1583 मध्ये सम्राट अकबराने निर्माण केलेल्या मध्यवर्ती राज्यकारभारातील महत्वाचे अधिकारी पुढीलप्रमाणे.

1. मुलकी न्याय खाते : राजा बिरबल
2. सार्वजनिक बांधकाम खाते : नौरंगखान
3. कृषी : राजा तोडरमल
4. धर्मविषयक खाते : सुलतान ख्वाजा
5. टनखा व धर्मदाय खाते : राजपुत्र दानियल
6. फौजदारी खटल्यांचा निवाडा : राजपुत्र सलीम
7. वस्तूंच्या किंमतीवर नियंत्रण : झैनखान कोका
8. बेवारस मालमत्तेची व्यवस्था : शरीफखान
9. बादशाही छावणीच्या जागा : राजपुत्र मुराद

10/10

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD. JUNE 1964

R Kharle
9/10

"ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार"
- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Signature of Supervisor

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class T.Y.B.A Div. Roll No. 9839

Suppliment No. Subject (पेपर नं VII (7) मुघल भारताचा इतिहास)

Test / Tutorial No. Semister V

Name:- Sushant Ankush Gosavi

(5) मुघलकालीन केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेचे मूल्यमापन करा.

→ मुघल सत्तेची स्थापना बाबराने केली. तर त्याच साम्राज्याचे स्वरुप अकबराच्या काळात अकबराने केला. आपली अदययावत प्रशासकीय करून आपली सत्ताही त्याने भक्कम पायावर उभी केली. तसेच सम्राट अकबराच्या मध्यवर्ती प्रशासन व्यवस्थेचे 5 प्रमुख विभाग होते.

1. केंद्रीय मध्यवर्ती प्रशासन

1) सम्राट :-

मुघल सम्राटाच्या हाती राज्याची सर्व सत्ता एकवटलेली होती. राजाकडे लष्करी, मुलकी व न्यायविषयक अधिकार एकवटले होते. याबाबत ज दुनाथ सरकार म्हणतात की. Muslim state was essentially a millitary state and depended for its existence on the absolute authority of the monorach who was also its supreme general.

साम्राज्यातील उच्चपदस्थ अधिकारी मंत्री यांच्या नेमणुका स्वत! सम्राट करत असे. सम्राटशिवाय हा अधिकार इतर कोणालाही नव्हता. दरबारी कामकाज, मंत्री व अधिकाऱ्यांबरोबरच्या चर्चा, सामान्यजनांचे प्रश्न, न्याय निवाडे यामध्ये सम्राट दिवसभर व्यस्त असे.

(2) मंत्री व मंत्रालये :-

सम्राट राज्यकारभाराच्या सोईसाठी अनेक मंत्र्यांची नियुक्ती करत असत नित्यांच्या कामाबाबत मंत्र्यांना स्वातंत्र्य दिले मंत्री राजाला सल्ला देत असत परंतु हा सल्ला राजावर बंधनकारक नसे. मंत्र्यांची संख्या 4 ते 8 पर्यंत असे.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD. JUNE 1964

(1) प्रधानमंत्री किंवा वजीर :-

प्रशासनाचा प्रमुख म्हणून वजिराचा कामगिरी पहावी लागे. सम्राटाच्या सल्ला देण्याचे काम तो करत असे. तसेच सम्राट व मंत्री यांच्यामधील दुवा मधील म्हणून वजिराचा काम करावे. लागे बैरामखान हा अकबराचा वजीर होता. सैन्य अधिकाऱ्यांची नियुक्ती व बदली देण्याचे काम राज्याच्या जमाखर्चावर नियंत्रण ठेवण्याचे काम व महसूल वसुली संबंधीच्या बाबतचे निर्णय इ. कामे वजीरास पार पडावी लागत.

(2) दिवाण (अर्थमंत्री) :-

दिवाण हा वजिरानंतरचा महत्त्वपूर्ण मंत्री होय. अकबराच्या काळात तोरडमलच्या जमाखर्चाचा कारभार पार पहावा लागे राज्याच्या महसुलाबाबत अनेक कायदे त्यास तयार करावे लागत.

(3) मीर बक्षी (युद्धमंत्री) :-

लष्करासंबंधीचे सर्व कामकाज मीर बक्षी यास पार पाडावे लागे. साम्राज्यवाढीवर दिलेला भर, राज्यांतर्गत बंडखोरी यामुळे या खात्यास सतत दक्ष राहावे लागे मीर बक्षीला सैन्य मंत्री म्हणून अनेक कामे पार पाडावी लष्करी मोहिमांचे नियोजन करणे राज्यवाढ्यांच्या संरक्षणाची जबाबदारी राज्यातील सर्व मुलकी व लष्करी अधिकाऱ्यांची वर्गा, पगार व नाव याबाबतची नोंद ठेवणे अशी अनेक कामे पार पडावी लागत.

(4) सद्र - इ - सदर (धर्मदायमंत्री) :-

धर्मदाय विभागाचा हा प्रमुख होय विविध प्रकारची धार्मिक कार्ये त्यास पार पडावी लागत होती. त्याच्या कामाचे स्वरूप :-

(1) राजाला धार्मिक बाबतीत सल्ला देण्याचे काम धर्मदाय मंत्र्यास करावे लागे.

(2) राजातर्फे दानधर्म करण्यांचा अधिकार

(3) इस्लाम धर्म व विद्या यांना चालना मिळेल हे पहाणे.

(4) गुणवंत व विद्वानांना आर्थिक मदत करणे.

(5) [illegible]निक व स्थानिक धर्माधिकाऱ्यांच्या नेमणुका

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964

(6) इस्लामाच्या धार्मिक तीर्थक्षेत्रांची व्यवस्था पहाणे.
(7) मशीद व धार्मिक तीर्थक्षेत्रांची व्यवस्था पाहणे.
(8) सम्राटाचे निर्णय धर्मतत्वविरुद्ध जाणार नाहीत. याची काळजी घेणे.

(5) काजी - उल - कुजात (न्यायमंत्री) :-

राज्यांचा सर्वोच्च न्यायाधीश हा सम्राटच असे सम्राटानंतरच्या न्याय खात्यांचा प्रमुख म्हणून न्यायमंत्र्याला काम पहावे लागे. प्रांत, जिल्हा, नगर काजींच्या नियुक्तीचे अधिकार याचेकडे होते.

(6) दरोगा - ए डाकचौकी (पत्रव्यवहार व गुप्तहेर विभाग प्रमुख) :-

या खात्याच्या प्रमुखास गुप्तहेरांच्या नेमणुका करून राज्यकारभाराची व शत्रूच्या गोटातील माहिती त्यांच्याकडून मिळवून ती राजाला सादर करावी लागे.

(7) खान - ए - सामा (सम्राटाचा खाजगी चिटणीस) :-

सम्राटाचा खाजगी चिटणीस म्हणून त्याला कामगिरी पार पाडावी लागे राजमहालाची व्यवस्था पाहणे, सम्राट व त्यांचे राजकुटुंब जनानखाना यांना लागणारी वस्त्रभूषणे यांची व्यवस्था करणे, सम्राटाच्या भोजनाची व्यवस्था ठेवणे, राज्यकुटुंबाची गरजांची पूर्तता करणे.

(8) मीर आतिष (तोफखाना विभाग प्रमुख) :-

हा तोफखान्यांच्या मुख्य अधिकारी होय. संपूर्ण तोफखान्याची व्यवस्था या अधिकाऱ्यास पार पाडावी लागे.

(9) मुघलांच्या मध्यवर्ती प्रशासनातील इतर अधिकारी व त्यांचे कार्य :-

	पद	काम.
(1)	मुहतसिब	जनतेच्या सदाचार निरीक्षक म्हणून काम पाहणे.
(2)	मीर-इ-नोजिह	सैन्याबाबतच्या खर्चाचा हिशोब ठेवणे.
(3)	दिवान-इ-खालसा	राखीव जमिनीची महसूल व्यवस्था ठेवणे.
(4)	दिवान-इ-जहागीर.	वर्तनदार जमिनीची महसूल व्यवस्था पाहणे.
(5)	मीर-इ-बर.	जंगलाची व्यवस्था ठेवणे.
(6)	मीर-इ-बहर.	लढाऊ व व्यापारी जहाजांच्या निर्मिती
(7)	मीर-इ-समान.	उत्पन्न व खर्च यांच्या नोंदी ठेवणे.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD. JUNE 1964

अकबराच्या केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेचे अनेक लहान लहान विभाग होते. सम्राट अकबराने आपली उत्कृष्ट राज्यकारभार यंत्रणा उभी करण्याचा प्रयत्न केला.

अशाप्रकारे मुघलकालीन केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेचे मूल्यमापन करता येईल.

VIVEKANAND COLLEGE ★ KOLHAPUR ESTD. JUNE 1964

9/10

" ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार "
-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT	Signature of Supervisor
Suppliment No. : semister VI	Subject : पेपर क्र. VII (7) मुघल भारताचा इतिहास
Roll No. :	Test / Tutorial No. :
Class : T.Y.B.A	Div. : Name :- आर्यन रविंद्र जाधव

५ मुघलकालीन केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेचे मूल्यमापन करा

मुघल सत्तेची स्थापना बाबराने केली. तर त्यास साम्राज्य स्वरूप देण्याचा प्रयत्न अकबराने केला. आपल्या अद्ययावत प्रशासकीय यंत्रणा उभी केली. उदार धोरणाचा अवलंब करून आपली सत्ताही त्याने भक्कम पायावर उभी केली तसेच सम्राट अकबराच्या मध्यवर्ती प्रशासन व्यवस्थेचे 5 प्रमुख विभाग होते.

1) केंद्रीय मध्यवर्ती प्रशासन

1) सम्राट :-

मुघल सम्राटाच्या हाती राज्याची सर्व सत्ता एकवटलेली होती. राजाकडे लष्करी, मुलकी व न्यायविषयक अधिकार एकवटले होते, याबाबत जदुनाथ सरकार म्हणतात की - "Muslim stare was essentlally a militaysatate and depended for its existence on the absolute authorily of the monarach, who was also its supteme general"

साम्राज्यातील उच्चपदस्थ अधिकारी मंत्री यांच्या नेमणुका स्वतः सम्राट करत असे सम्राटाशिवाय हा अधिकार इतर कोणासही नव्हता, दरबारी कामकाज, मंत्री व अधिकाऱ्यां बरोबरच्या चर्चा, सामान्यजनांचे प्रश्न, न्याय निवाडे यामध्ये सम्राट दिवसभर व्यस्त असे.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD. JUNE 1964

२) मंत्री व मंत्रालये :-

सम्राट राज्यकारभाराच्या सोईसाठी अनेक मंत्र्यांची नियुक्ती करत असे. निरनिराळ्या कामाबाबत मंत्र्यांना स्वातंत्र्य दिले होते. मंत्री राजाला सल्ला देत असत परंतु हा सल्ला राजावर बंधनकारक नसे. मंत्र्यांची संख्या ५ ते ८ पर्यंत असे.

(१) प्रधानमंत्री किंवा वजीर :-

प्रशासनाच्या प्रमुख म्हणून वजिराला कामगिरी पहावी लागे. सम्राटाला सल्ला देण्याचे काम तो करत असे तसेच सम्राट व मंत्री यांच्यामधील दुवा म्हणून वजिराला काम करावे लागे. बैरामखान हा अकबराचा वजीर होता. सैन्य अधिकाऱ्यांची नियुक्ती व बढती देण्याचे काम, राज्याच्या जमाखर्चावर नियंत्रण ठेवण्याचे काम व महसूल वसुली संबंधीच्या बाबतचे निर्णय इ. वजिरास पार पाडावी लागत.

(२) दिवाण (अर्थमंत्री)

दिवाण हा वजिरानंतरच्या महत्वपूर्ण मंत्री होय. अकबराच्या काळात तोरडमल हा कार्यक्षम अर्थमंत्री झाला. अर्थसंस्थाला राज्याच्या महसुलाबाबत अनेक कायदे त्यास तयार करावे लागत.

(३) मीर बक्षी (युद्ध मंत्री) :

लष्करासंबंधीचे सर्व कामकाज मीर बक्षी यास पार पाडावे लागे. साम्राज्यवादी बनविलेला अरे राज्यांतर्गत बंडखोरी यामुळे या खात्यास सतत दक्ष राहावे लागे. मीर बक्षीला सैन्य मंत्री म्हणून अनेक कामे पार पाडावी लागत. सैन्याच्या पगारवाटपाचे काम पार पाडणे, लष्करी मोहिमांचे नियोजन करणे, राजाला लष्करासंबंधी माहिती देण्याचे कार्य, राजवाड्याच्या संरक्षणाची जबाबदारी, राज्यातील सर्व मुलकी व लष्करी अधिकाऱ्यांची दर्जा, पगार व नाव याबाबतची नोंद ठेवणे. अशी अनेक कामे पार पाडावी लागत.

VIVEKANAND COLLEGE * ESTD. JUNE 1964 * KOLHAPUR-416003

4 सद्-ए-सद्र (धर्मादाय मंत्री) :-

धर्मदाय विभागाचा हा प्रमुख होय. विविध प्रकारची धार्मिक कार्य त्यास पार पाडावी लागत होती, त्याच्या कामाचे स्वरूप

(1) राजाला धार्मिक बाबतीत सल्ला देण्याचे काम धर्मदाय मंत्र्यास करावे लागे.
(2) राजातर्फे दानधर्म करण्याचा अधिकार
(3) इस्लाम धर्म व विद्या यांना चालना मिळेल हे पाहणे
(4) कलावंत व विद्वानांना आर्थिक मदत करणे.
(5) प्रांतिक व स्थानिक धर्माधिकाऱ्यांच्या नेमणुका
(6) इस्लामाच्या धार्मिक तीर्थक्षेत्रांची व्यवस्था पाहणे
(7) इस्लामाच्या धार्मिक संस्थाना मदत.
(8) सम्राटाचे निर्णय धर्मतत्वाविरुद्ध जाणार नाहीत याची काळजी घेणे, इ.

(5) काझी-उल-कझात (न्यायमंत्री)

~~सम्राट~~ राज्याला सर्वोच्च न्यायाधीश हा सम्राटच असे, सम्राटानंतरचा न्यायखात्याचा प्रमुख म्हणून न्यायमंत्र्यास काम पाहावे लागे. प्रांत, जिल्हा, नगर काजींच्या नियुक्तीचे अधिकार याचेकडे होते.

(6) दरोगा-ए-डाकचौकी (पत्रव्यवहार व गुप्तहेर (विभागप्रमुख))

या खात्याच्या प्रमुखास गुप्तहेरी त्यांना नेमणूक करून राज्यकारभाराची व शत्रूच्या गोटातील माहिती त्यांच्याकडून मिळवून ती राजास सादर करावी लागे.

(7) खान-ए-सामा (सम्राटाचा खाजगी चिटणीस) :-

सम्राटाचा खाजगी चिटणीस म्हणून त्यास कामगिरी पार पाडावी लागे. राजगृहाची व्यवस्था पाहणे, सम्राट व त्यांचे राजकुटुंब जनानखाना यांना लागणारी वस्त्रभूषणे यांची व्यवस्था करणे सम्राटाच्या भोजनाची व्यवस्था ठेवणे राजकुटुंबाच्या गरजांची पूर्तता करणे.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

(8) मीर आतीश (तोफखाना विभाग प्रमुख)
हा तोफखान्याचा मुख्य अधिकारी होय. संपूर्ण तोफखान्याची व्यवस्था या अधिकाऱ्यास पार पाडावी लागे.

(9) मुघलांच्या मध्यवर्ती प्रशासनातील इतर अधिकारी व त्यांचे कार्य

पद	कामे
① मुहतसिब	जनतेच्या सदाचार निरीक्षक म्हणून काम पाहणे.
② मीर-इ-तोजिह	सैन्याबाबतच्या खर्चाचा हिशोब ठेवणे
③ दिवाण-इ-खालसा	राजकीय जमिनीची महसूल व्यवस्था ठेवणे.
④ दिवाण-इ-जहागिर	बक्षीसपात्र जमिनीची महसूल व्यवस्था पाहणे
⑤ मीर-इ-बर	जंगलाची व्यवस्था ठेवणे.
⑥ मीर-इ-बहर	लढाऊ व व्यापारी जहाजाच्या निर्मितीचे काम
⑦ मीर-इ-मश्रिक	उत्पन्न व खर्च यांच्या नोंदी ठेवणे

अकबराच्या केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेचे अनेक लहान लहान विभाग होते. सम्राट अकबराने आपली उत्कृष्ट राज्यकारभार यंत्रणा उभी करण्याचा प्रयत्न केला.
अशाप्रकारे मुघलकालीन केंद्रीय प्रशासन व्यवस्थेचे मूल्यमापन करता येईल.

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

"ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षणप्रसार"

-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे,

(स्वायत्त) कोल्हापूर

विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

इतिहास विभाग

गुणपत्रक / मार्कलिस्ट दि 25/11/2022

वर्ग - बी.ए. - III सेमिस्टर - V

पेपर क्र. - VII टेस्ट - Open Book Test

प्रकरणाचे नाव - मुघल भारत (मुघलकालिन [illegible]) एकूण गुण - 10

अ.क्र.	रोल नंबर	मिळालेले मार्क्स	अ.क्र.	रोल नंबर	मिळालेले मार्क्स
1	4913	10	10		
2	4890	10	11		
3	4814	09	12		
4	4850	09	13		
5	4984	09	14		
6	4958	10	15		
7	4839	09	16		
8			17		
9			18		

Bharle

विषय शिक्षक स्वाक्षरी

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003

विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर

(स्वायत्त)

इतिहास विभाग

(स्वायत्त) कोल्हापूर

"ओपन बुक टेस्ट" – अहवाल दि. २५ नोव्हेंबर २०२२

महाविद्यालयाच्या बी. ए. –३ वर्गातील इतिहास विषयाच्या विद्यार्थ्यांची शुक्रवार, दि. २५ नोव्हेंबर २०२२ रोजी ओपन बुक टेस्ट घेण्यात आली होती. यावेळी १७ विद्यार्थी उपस्थित होते. या टेस्टसाठी विद्यार्थ्यांनी अनेक संदर्भसाधनांचा व इंटरनेटचा वापर करून माहिती मिळवल्याचे दिसून आले. विद्यार्थ्यांचा गुणात्मक विकास व्हावा व त्यांना परीक्षेला सामोरे जात असताना येणाऱ्या अडचणीवर मात करता यावी यादृष्टीने ही टेस्ट घेण्यात आली होती. तसेच विषयावर आधारित असलेल्या कमकुवत घटकांवर तयारी कशी करावी याचे आकलन होण्यास त्यांना मदत मिळाली. व स्वअध्ययनासाठी त्यांना प्रेरित करण्यात आले.

प्रा.अश्विनी खवळे

प्रा. नम्रता ढाळे

डॉ.एस .आर.कट्टीमनी
विभाग प्रमुख,
इतिहास विभाग,
विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

VIVEKANAND COLLEGE ESTD. JUNE 1964 KOLHAPUR-416003